

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 323-334, OCAK – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 08.10.2018 **Kabul Tarihi:** 27.12.2018

HURÛF-I MUKATTAA’NIN KIRAATLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Examination of The Syllable Letters in Terms of The Recitation Ways

Nesrişah SAYLAN*

ÖZ

Bu makalede sûrelerin başlangıcında bulunan mukattaa harfleri kıraat vecihleri açısından incelenmiştir. Öncelikle harflerin yapısı, farklı oluşumlarla gruplar halinde ve farklı sayılarda gelmesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci olarak hurûf-ı mukattaa’da yer alan harflerin mahreçleri ve sıfatları belirtilerek nitelikleri tek tek açıklanmıştır. Üçüncü aşamada ise bu harflerle ilgili nakledilen mütevâtir ve şâz kıraatler belirtilerek kendilerine okuyuş nispet edilen kıraat-i seb’a, aşere, erbea aşere, sahabe, tabiûn ve diğer kıraat imamları zikredilmiştir. Bu bağlamda hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden imâle, idğam, izhâr, tefhîm, medd, kasr, sekte, vakf ve vasl gibi fonetik okuyuş farklılıkları Arap diliyle irtibatı temelinde lehçe, sarf ve nahiv ilişkisine değinilerek örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca zikredilen kıraatler tefsir ve kıraat kaynaklarında mukayeseli olarak incelenmiş ve müfessirlerin bu okuyuş farklılıklarıyla ilgili görüşleri açıklanmıştır. Son tahlilde ise müfessirlerin ve kıraat âlimlerinin hurûf-ı mukattaa ile alakalı kıraatlere yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Kıraat, Hurûf-ı Mukattaa, Mütevâtir, Şâz,

ABSTRACT

The syllable letters which are at the beginning of sections in The Qur’ân were reviewed in this article in terms of the recitation ways. Firstly, it was informed rahat the letters’ structure are in the groups with the different formations and in the different numbers. Secondly, the letters of the syllable letters were described one by one as their origins and quality were given. In the third phase, the muslim religious leaders of reading styles in seven ways, ten, four of ten, companion, amenable ones and the others that the reading was given to them as the mutawatir and shadhdh recitations which were given about these letters were designated. So the phonetics reading discrepancies such as the extensity, reading the letters twice, explaining, intimation, extension, abridgment, interruption, ceasing and connecting of the recitation ways related to the syllable letters were explained with the samples as the relation between the dialect, grammar and syntax was mentioned on the base of its connection with Arabic language. In this phase, the aforementioned recitations were reviewed comparatively in the comment and recitation sources, and the views of glossators were taken about these reading differences. Consequently, the approaches of the glossators and recitation scholars about the recitations related to the syllable letters were tried to be determined.

Key Words: Qur’ân, Recitation, The Syllable Letters, Mutawatir, Shadhdh.

GİRİŞ

Kur’an-ı Kerim’de yirmi dokuz sûrenin başında mukattaa harfleri bulunmaktadır. Hurûf-ı mukattaa ifadesi harf (حرف) kelimesinin çoğulu hurûf (حروف) ile kat’ (قطع) sözcüğünden türemiş mukattaa lafzının birleşmesiyle oluşmaktadır. Hurûf; taraf, yön ve bir kelimeyi oluşturan unsurlardan her biri anlamına gelen harf kelimesinin çoğuludur (Cevherî, 1085: 4, 1342; İbn Manzûr, 1119: 2, 837-840). Mukattaa ise kat’ (قطع) lafzının sıfatı olup “kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak” manasına gelmektedir (Cevherî, 1085: 3, 1266-1269; İbn Manzûr, 1119: 5, 3674-3680). Hurûf-ı mukattaa, hece harflerinden bir harf olup bir veya birkaç harften oluşan ve bazı sûrelerin

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur’ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı ELAZIĞ
e-posta: nsaylan@firat.edu.tr

başlangıcında bulunan harflere denmektedir (Zerkeşî, ty: 1, 165). Bu harfler çeşitli isimlerle nitelenmiştir. Kendi isimleriyle okunduğu için hurûf-ı teheccî, sûrenin ilk harfleri olduğu için fevâihü's-süver/evâilü's-süver, anlamı kesin olarak bilinmediği için hurûf-ı mübheme denilmiştir (Duman ve Altındağ, 1998: 18, 401).

Mukattaa harfleri'nin manasının anlaşılıp anlaşılamayacağı konusunda farklı görüşler vardır. Bu harfleri, herhangi bir anlama delalet etmediği için müteşâbih ayetler içerisinde değerlendiren (Demirci, 2008, 185) selef ehli, hurûf-ı mukattaa'nın anlamının insanlara gizlendiğini belirterek bunları Allah'ın sırları olarak görmüştür. Nitekim Hz. Ebû Bekr'in "Her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'ân'daki sırrı sûre başlarında bulunan harflerdir" ifadesi bu bağlamdadır (Zerkeşî, ty: 1, 172-173). Râzî, tefsirinde bu konuya değinerek hurûf-ı mukattaa'nın Allah'ın sırları olduğu görüşünü desteklemiştir. O, bu görüşünü Kur'ân'da geçen Habeşçe "المشكاة" ile Farsça "الإستبرق" ve "السجيل" kelimelerini kullanarak bu durumu manası anlaşılmayan garib kelimeler üzerinden delillendirmeye çalışmıştır. Ona göre Yüce Allah Kur'ân'da, Araplara Habeşçe ve Farsça kelimelerini kullanarak onların anlamadığı lafızlarla da hitap etmiştir. Bu lafızların manalarının anlaşılmaması, Kur'ân'ın bir hidayet rehberi olduğuna ters düşmemektedir (Râzî, 1981: 1, 9). Bu görüşün aksini savunanlar ise ilimde derin bilgisi olanların mukattaa harflerini yorumlayacağını belirtmişlerdir. Çünkü insanlara hidayet rehberi olarak gönderilen ve her şeyi açıklayan Kur'ân'da tevil edilmeyen ve bilinmeyen müteşâbihatin ve hurûf-ı mukattaa'nın olmasını doğru bulmamışlardır. Müteahhir kelimelerin çoğu bu görüştedir (Zerkeşî, ty: 1, 165-177). Bu görüşte olanlar hurûf-ı mukattaa'nın anlamı konusunda ihtilaf etmiş ve çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu yorumlardan bazıları şunlardır: "Bu harflerin her biri Allah'ın isimlerine veya sıfatlarına delalet etmektedir. Bu harfler Kur'ân'ın isimleridir. Bu harfler sûrelerin isimleridir. Bunlar münferid harflerdir. Bu harflerle Yüce Allah yemin etmektedir. Bu harflerle Yüce Allah müşriklerin dikkatini çekerek onlara meydan okumaktadır" (Taberî, 2001: 1, 204-228; Zemahşerî, 1998: 1, 128-141; İbn Atiyye, 2001: 1, 81-83; Kurtubî, 2006: 1, 237-242; Râzî, 1981: 2, 2-13; Cerrahoğlu, 1971: 76-81). İlk dönem müfessirlerden olan Taberî, tefsirinde mukattaa harfleriyle ilgili farklı görüşleri aktardıktan sonra "bu görüşlerin doğru olanı, hurûf-ı mukattaa'nın her birinin çeşitli anlamları olduğu görüşüdür. Öyle ki bu görüş müfessirlerin zikrettikleri bütün izah şekillerini kapsamaktadır" şeklindeki ifadesiyle mukattaa harflerinin her birinin anlamı olduğu görüşünü benimsediğini ifade etmiştir (Taberî, 2001: 1, 223).

Hurûf-ı mukattaa'nın bir ayet olup olmadığı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Basra ekalüne göre mukattaa harfleri müstakil bir ayet değildir. Kûfe ekolüne göre ise hurûf-ı mukattaa'dan "المص", "كهيعص", "طسم", "حم", "حم عسق", "طه", "يس", "الم" ifadeleri müstakil bir ayettir. "ق", "ص", "ق", "ن", "طس", "ن", "الر", "طس", "ن", "الر" ifadeleri ise müstakil bir ayet olmayıp ayetin birer parçasıdır (Zerkeşî, ty: 1, 170-171).

1. Mukattaa Harflerinin Yapısı

Hurûf-ı mukattaa, alfabenin yarısı sayılan on dört harften oluşmaktadır. Aslında yirmi dokuz olan Kur'ân harflerinin sayısı harekeli elif'in yani hemze'nin sayılmadığı durumunda yazıda yirmi sekiz olarak yer almaktadır (Râzî, 1981: 26, 39; Hamed, 1428/2007, 148). Bu harflerin her birinin kendine özgü ismi, hattı ve telaffuzu vardır (Mekkî b. Ebî Tâlib, 1404/1984: 95). Hece harflerinden oluşan bu harfler okunurken isimleriyle telaffuz edilmiştir. Bu isimler iki veya üç harfli olmak üzere iki çeşittir. İki harfli olanlar kesik kesik ve imâle yapılarak "بَا تَا ثَا" "bâ, tâ, sâ" şeklinde okunmuştur.¹ Üç harften oluşanlar ise işbâ' yapılarak "دَالٌ ذَالٌ صَادٌ" "dâl, zâl, sâd" şeklinde telaffuz edilmiştir. Ayrıca bu harflerden ikili olanlar, sonlarına hemze eklenilerek "بَاءٌ تَاءٌ ثَاءٌ" şeklinde okunduğu gibi başına lâm-ı tarif getirilerek "الْألف الباء التاء" şeklinde de telaffuz edilmiştir (Sîbeveyh, 1402/ 1982: 4, 431).

Arap alfabesi üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım "ا ب ت ث ج ح خ د ذ" şeklinde "a" "elif" harfinden "ذ" "zâl" harfine kadar olan dokuz harften oluşmaktadır. İkinci ise, "ه و ي" "hâ, vâ, yâ" harfleridir.

¹ İki harfli olan harfler şunlardır: "بَا تَا ثَا حَا خَا رَا طَا ظَا فَا هَا يَا"

olarak alfabe'nin son dokuz harfini teşkil eden ve “ف” “fâ” harfinden “ي” “yâ” harfine kadar olan kısımdır. Üçüncüsü ise, bu ikisinin ortasında yer alan “ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ” şeklinde “ر” “ra” harfinden “غ” “ğayn” harfine kadar olan on harftir. Mukattaa harflerinde birinci kısımdan “ا” “elif” ve “ح” “ha” olmak üzere sadece iki harf yer almaktadır. Son kısımda ise “ف” “fâ” ile “و” “vâv” harfleri dışındaki harfler bulunmaktadır. Orta kısımdaki on harften ise, bir harf hurûf-ı mukattaa da yer alırken diğer harf zikredilmemiştir. Örneğin “ر” “ra” harfi mukattaa harfleri içinde zikredilirken “ز” “zây” harfi yer almamıştır. Aynı şekilde “س” “sîn” bu harflerden biri olurken “ش” “şîn” harfi bırakılmıştır. “ص” “Sâd” bu harflerden sayılırken “ض” “dâd” harfi bırakılmıştır. “ط ع” “Tâ ve ayn” hurûf-ı mukattaa’dan olurken “ظ غ” “zâ ve ğayn” harfleri bırakılmıştır (Râzî, 1981: 26, 39-40). Râzî, hurûf-ı mukattaa’nın bu şekilde bir sıralama ve oluşumla meydana gelmesinin tesadüfi olmayıp bir maksada yönelik olduğunu ve bütün bunların bizim tarafımızdan bilinmeyen bir hikmetten dolayı yapıldığını belirtmiştir (Râzî, 1981: 26, 39-40).

Harf olarak yazılan mukattaa harflerinin isim olduğu da belirtilmiştir. Nitekim Zemahşerî, hurûf-ı mukattaa’nın harf olmadığını belirterek bunların belli harfleri tarif eden birer isim olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu “ضرب” kelimesindeki “ض” harfi ile açıklayan Zemahşerî, “ض” harfinin “ضه” değil “ضاد” olarak harfin ismi olduğunu belirtmektedir (Zemahşerî, 1998: 1, 128). Râzî de aynı görüşü zikrederek hecelenen lafızların birer isim olduğunu ifade etmiştir (Râzî, 1981: 2, 2). Ayrıca Zemahşerî hurûf-ı mukattaa’nın isim olarak değil de harf olarak mushafa yazılmasının nedenini şöyle açıklamaktadır: “Kelimeseler, bizzat harflerden oluşmaktadır ve hece halinde de harf şeklindedir. Yazıcıya “şunu yaz” denildiğinde, bu ifade ağızdan lafız olarak çıkarken, isim olarak telaffuz edilmiştir. Yazı hattında ise bunlar bizzat harf tarzında oluşmuştur. İşte bu sebeple süre başlangıçlarında da harf olarak yazılmıştır” (Zemahşerî, 1998: 1, 135-136).

Mukattaa harfleri “ص” (Sâd 38/1), “ق” (Kâf 50/1), “ن” (Kalem 68/1) ayetlerinde tek harfli; “ح” (Mümin 40/1, Fussilet 41/1, Zuhuruf 43/1, Duhân 44/1, Câsiye 45/1, Ahkâf 46/1), “طه” (Tâhâ 20/1), “طس” (Neml 27/1) ve “يس” (Yâsîn 36/1) ayetlerinde iki harfli; “الم” (Bakara 2/1, Âl-i İmrân 3/1, Ankebût 29/1, Rûm 30/1, Lukmân 31/1, Secde 32/1), “الر” (Yûnus 10/1, Hûd 11/1, Yûsuf 12/1, İbrahim 14/1, Hicr 15/1), “طسم” (Şuarâ 26/1, Kasas 28/1) ayetlerinde üç harfli; “المص” (A’raf 7/1) ve “الممر” (Ra’d 13/1) ayetlerinde ise dört harfli; “كهيعص” (Meryem 19/1) ve “حم عسق” (Şûrâ 42/1) ayetlerinde ise beş harfli olarak gelmiştir. Bu ifadelerden “ص”, “ق”, “ن”, “طه”, “طس”, “يس”, “المص”, “الممر”, “كهيعص” ve “حم عسق” harfleri Kur’an’da sadece bir defa zikredilirken “ح”, “الم”, “الر” ve “طسم” harfleri ise tekrar edilerek birkaç defa zikredilmiştir. Zemahşerî, tefsirinde mukattaa harflerinin bu şekilde farklı oluşumlarla gruplar halinde, farklı sayılarda gelmesinin nedenini Arap dilinin yapısıyla açıklamıştır. Ona göre Arapçada kelimelerin oluşumu da bu şekilde ikili yapıdan beşli yapıya kadardır (Zemahşerî, 1998: 1, 140).

2. Mukattaa Harflerinin Mahreci

Hurûf-ı mukattaa “ل ص ر ك ي ط س ح ق ن” şeklinde on dört harf olup her mahreç bölgesinden harfe sahiptir. Bu harfler beş bölgeden ve on yedi kısımdan çıkmaktadır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 198-202). Bunlar boğaz (halk,),² dil (lisân),³ dudak (şefetân),⁴ ağız boşluğu (cevf)⁵ ve geniz (hayşûm)⁶ bölgeleridir. Halk (boğaz) bölgesinden “ع” ve “خ” harfleri dışında diğer dört harf “ه” hurûf-ı mukattaa’da yer almıştır. Şefetan (dudak) bölgesinden çıkanlardan ise sadece “م” harfi mukattaa harflerinde bulunurken diğer “ف و ب” üç harf zikredilmemiştir. Dil bölgesinden ise “ل ص ر ك ي ط” şeklinde harfler huruf-ı mukattaa’da yer almıştır. Bu harfler sıfatları bakımından

² Halk, boğazın göğse bitişik olan kısımdan dil dibine kadar olan yerdir ve “ه ح ع خ غ” şeklinde altı harf bu mahreç bölgesinden çıkmaktadır. Aksa'l-halk, vasatü'l-halk ve edna'l-halk olmak üzere üç mahreci vardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 199).

³ Dil bölgesinden “ق ك ج ش ي ض ل ن ر ت د ط ص س ز ث ذ ظ” şeklinde on sekiz harf çıkmaktadır ve on mahreci vardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 199-201).

⁴ Dudak bölgesinin iki mahreci ve bu mahreçlerden çıkan “ف و ب م” dört harf vardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 201).

⁵ Boğaz ile ağız içindeki boşluk olan cevf mahrecinde med harfleri olan “ا و ي” çıkmaktadır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 199).

⁶ Burun deliğinin yukarısı ve geniz boşluğu olan yer hayşûm bölgesidir ve bir mahreci vardır. o da ğunne'dir (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 201).

incelendiğinde genel olarak o sığata sahip olan harflerin yarısının mukattaa harfleri içinde olduğu tespit edilmiştir. Örneğin “ص ك ه س ح” hems sıfatını,⁷ “ل م ر ع ط ق ي ن” cehr sıfatını,⁸ “ا ك ط ق” şiddet sıfatını,⁹ “ل م ر ص ه ع س ح ي ن” rihvet sıfatını,¹⁰ “ص ط” itbâk sıfatını,¹¹ “ا ل م ر ك ه ع س ح ق ي” infitâh sıfatını,¹² “ق ص ط” isti‘lâ sıfatını,¹³ “ل م ر ك ه ع س ح ي ن” istifâle sıfatını¹⁴ ve “ق ط” kalkale sıfatını¹⁵ taşımaktadır. Zikredilen bu sıfatlardaki harflerin yarısı mukattaa harflerinden oluşmaktadır. Bazı sıfatlarda ise hurûf-ı mukattaa’da olanlar daha fazladır. Örneğin safir¹⁶ sıfatını taşıyan üç harften ikisi “س ص” bu harfler içinde bulunmaktadır. Üç tane olan lîn¹⁷ harflerinden ikisi “ل ي” bu harfler arasında zikredilmektedir. Tekrîr¹⁸ sıfatını taşıyan tek harf olan “ر” ve inhirâf¹⁹ sıfatını taşıyan “ل” harfi de hurûf-ı mukattaa’dandır (Zerkeşî, ty: 1, 165-166).

3. Mukattaa Harfleriyle İlgili Kıraat Vecihleri

Mukattaa harfleriyle ilgili kıraat ve tefsir kaynaklarında zikredilen sahih ve şâz kıraatler bulunmaktadır. Bu harflerle ilgili kıraatleri sahih ve şâz kıraatler olmak üzere iki başlık altında incelemeye çalışacağız.

3.1. Mukattaa Harfleriyle İlgili Sahih Kıraatler

Mukattaa harfleriyle ilgili sahih kıraatlerden okuyuş nisbet edilen kıraat-i seb‘a, aşere imamları ve ravileri bulunmaktadır. (Kendilerine kıraat nisbet edilen kıraat imamları ve ravileri için bkz. İbn Mücâhid, 1119: 200, 406, 416; İbnü’l-Cezerî, ty: 2, 238, 267, 282; Dimyâtî, 1419/1998: 309, 319, 328, 375). Hurûf-ı Mukattaa ile ilgili bu okuyuşlar incelendiğinde bu harflerin imâle, idğam, izhâr, işbâ‘, tefhîm, medd, kasr, sekte vb. vecihlerle kıraat edildiği görölmektedir. Bu kıraat vecihlerini örneklerle incelemeye çalışalım.

3.1.1. İmâle İle Okunması

Mukattaa harfleriyle ilgili zikredilen kıraat farklılıklarından biri bu harflerin imâle ile okunup okunmamasıdır. Lügatte, bir şeye yönelmek, bir tarafa çekmek anlamına gelen (İbn Manzûr, 1119: 6, 4309) imâle, kıraat ilminde ise fetha harekesini kesre harekesine doğru meylettirmeye denmektedir

⁷ Hems, sesi gizli çıkarmak manasına gelir. İstilahta ise harflerin mahreçlerinden çıkmaları esnasında mahreçte aralık kalması ve mahreçe fazla dayanılmaması sebebiyle harf telaffuz edilirken sesin akmasına denir (Devserî, 1425/2004: 109; Hafeyân, 1422/2001: 251).

⁸ Cehr, lüğatte açıklamak, ortaya çıkarmak anlamına gelir. İstilahta ise kuvvetli olduğu için harfi telaffuz ederken nefesin akmasına engele olmasına yani nefesin hapsolmesine denir (Devserî, 1425/2004: 50; Hafeyân, 1422/2001: 251).

⁹ Sertlik anlamına gelen şiddet, harflerin sükûn ile okunması esnasında sesin ve nefesin akmamasına yani haspsolmasına denir. Şedide olarak da isimlendirilmiştir (Devserî, 1425/2004: 67; Hafeyân, 1422/2001: 251).

¹⁰ Lügatte yumuşaklık anlamına gelen rihvet harfin telaffuzu esnasında zayıflığından dolayı sesin akmasına denir (Devserî, 1425/2004: 59; Hafeyân, 1422/2001: 251).

¹¹ İtbâk, lüğatte yapışmak anlamına gelmektedir. İstilahta ise dil kökünün damağa yükselmesiyle birlikte damağın dil ortası üzerine yapışmasıdır (Devserî, 1425/2004: 29; Hafeyân, 1422/2001: 252).

¹² Açılmak, ayrılmak anlamına gelen infitâh, harf telaffuz edilirken dilin üst damaktan ayrılması, uzaklaşmasıdır (Devserî, 1425/2004: 32; Hafeyân, 1422/2001: 252).

¹³ Lügatte yükselmek manasına gelir. İstilahta ise isti‘lâ harflerini telaffuz ederken dilin üst damağa yükselmesine denir (Devserî, 1425/2004: 26; Hafeyân, 1422/2001: 251).

¹⁴ Sesi indirmek manasına gelen istifâle, harf okunduğu zaman dilin üst damağa yükselmemesidir (Devserî, 1425/2004: 26; Hafeyân, 1422/2001: 252).

¹⁵ Kalkale, sözlükte hareket etmek anlamına gelmektedir. Tecvid ilminde ise harf sâkin olduğuunda kuvvetli bir ses işitilinceye kadar dilin hareket etmesine denir (Devserî, 1425/2004: 86; Hafeyân, 1422/2001: 253).

¹⁶ Lügatte ıslık çalmak, örtmek, hayvanı suya çağırma anlamına gelen safir, istilahta harfi telaffuz ederken ıslığa benzeyen bir sesin çıkmasıdır (Devserî, 1425/2004: 71; Hafeyân, 1422/2001: 253; Karaçam, 2015: 210; Temel, 2013: 116).

¹⁷ Lîn yumuşaklık yani sertliğin zıddı anlamındadır. Tecvid ilminde ise harfi yumuşaklığından dolayı zorluk olmadan telaffuz etmek manasına gelmektedir (Devserî, 1425/2004: 92; Hafeyân, 1422/2001: 253).

¹⁸ Lügatte tekrîr, herhangi bir şeyi bir veya daha fazla geri götürmek anlamındadır. Râ harfine mahsus olan tekrîr sıfatı istilahta harfi telaffuz ederken, dilin ucuna yakın olan kısmını üst damağa kuvvetlice basıp dil sürçer gibi titremesidir (Devserî, 1425/2004: 45; Hafeyân, 1422/2001: 253; Karaçam, 2015: 214-215; Temel, 2013: 132).

¹⁹ İnhirâf lüğatte meyletmeye ve bir yöne doğru eğilmeye denir. Kıraat ilminde ise harfi telaffuz ederken o harfi dil ucuna veya dilin arkasına meylettirmektir (Devserî, 1425/2004: 32; Hafeyân, 1422/2001: 253; Karaçam, 2015: 213-214; Temel, 2013: 75).

(Devserî, 1425/2004: 31; ed-Dabbâ', 1420/1999: 28; Hafeyân, 1422/2001: 173; Temel, 2013: 75). Kıraat âlimleri arasında imâle ile okunup okunmaması konusunda ihtilaf olan mukattaa harfleri “ر ح ط ه ي” “râ, hâ, tâ, hâ ve yâ” şeklinde beş tanedir. Bu harflerden olan ve Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrahim, Hicr ve Ra'd suresinin başında geçen “râ” “ر” harfini Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuştur. Ezrak Verş'ten rivayetle iki lafız arasında okumuş, diğer kıraat imamları ise fethalı okumuştur (İbn Mucâhid, 1119: 322; İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 66-67; Dimyâtî, 1419/1998: 309, 319, 328,338, 345). Bu kıraat ihtilafının nedeni kaynaklarda farklı görüşlerle açıklanmıştır. Örneğin Râzî, bu harfle ilgili kıraat vecihlerini zikrettikten sonra bu okuyuşların hepsinin sahih lehçeler olduğunu belirterek bu kıraat ihtilafını lehçe farklılığıyla irtibatlandırmıştır (Râzî, 1981: 17, 3). Vâhidî ise bu harflerin imâle ile okunmasını isim olmalarıyla açıklamış ve şöyle demiştir: “Asıl olan bu harflerin “ما لا” lafızlarında olduğu gibi imâle ile okunmamasıdır. Çünkü bu harflerde olan elif “yâ” harfinden çevrilmiş değildir. Bu harfleri imâle ile okuyanlar ise bu durumu isim olmalarıyla açıklamışlardır. Böylece bu harflerde imâle yapılması bunların birer harf değil, isim olduklarını göstermektedir” (Vâhidî, 1430: 11, 112). İmâle ile okunup okunmaması konusunda ihtilaf olan harflerden bir diğeri “ه” “hâ”dır. Bu harf Meryem ve Tâhâ sûrelerinin ilk ayetinde geçmektedir. “كهيعص” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “ه” “hâ” harfini Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Bekr imâle ile okumuştur. Nâfi iki lafız arasında kıraat etmiştir. Diğer kurra ise fethalı okumuştur (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 67-68). “طه” ifadesinde geçen “ه” “hâ” harfini ise Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuştur (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 68). İmâle ile okunup okunmaması konusunda kurrâ arasında okuyuş farklılığı olan hurûf-ı mukattaa'dan bir diğeri “ي” “yâ” harfidir. “كهيعص” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “yâ” harfini İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuşlardır. Nâfi'nin bu harfi imâle veya fethalı okuduğu konusunda farklı görüşler vardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır. “يس” (Yâsîn 36/1) ayetinde geçen “ي” “yâ” harfini ise Hamza, Kisâî, Halef, Ebû Bekr ve Revh imâle ile okumuşlardır. Nâfi'nin bu harfi imâle veya fethalı okuduğu konusunda farklı görüşler vardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 68-70). Mukattaa harflerinden olan “ط” “tâ” harfinin imâle ile okunup okunulmaması konusunda da kurrâ arasında ihtilaf vardır. “طه” (Tâhâ 20/2), “طسم” (Şuarâ 26/1), “طس” (Neml 27/1) ve “طسم” (Kasas 28/1) ayetlerinde geçen “ط” “tâ” harfini Hamza, Kisâî, Halef ve Ebû Bekr imâle ile okumuşlardır. Nâfi'nin imâle ile okuyup okumadığı konusunda farklı vecihler vardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 70). Nehhâs bu harfin imâle ile okunmaması gerektiğini belirterek Arapça dil bilginlerinin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu söylemiştir. Ayrıca müfessir, bu ifadede imâlenin yapılmamasına neden olarak “ي” harfinin ve kesre harekesinin olmamasını ve “ط” harfinin imâle yapılmasına engel harflerden olması şeklinde iki sebep ileri sürdüğünü belirtmiştir (Nehhâs, 2008: 576). “حم” (Mü'min 40/1) ayetinde geçen “ح” “hâ” harfi de imâle ile okunup okunmaması konusunda kıraat âlimleri arasında ihtilaf olan harflerden biridir. Bu harfi Hamza, Kisâî, Halef, İbn Zekvân ve Ebû Bekr imâle ile okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise fethalı okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 70-71). Nehhâs; “ha”, “yâ” ve benzer diğer harflerde imâlenin câiz olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunlar “با تا ثا” harfleri gibi hece harflerinin isimleridir ve diğer harflerle ayrı olarak yazılmışlardır (Nehhâs, 2008: 557).

3.1.2. İdğâm veya İzhâr İle Okunması

Harflerin idğâm veya izhâr ile okunması, hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden biridir. İdğâm, lügatte bir şeyi diğere, bir harfi diğere bir harfin içine koymak, bir şeyi kaplamak, atın ağzına gem vurmak ve yüzü karartmak anlamına gelmektedir (Zemahşerî, 1419/1998: 1, 289; İbn Manzûr, 1119: 2, 1391). İstilahta ise iki harfi şeddeli olarak bir harf şeklinde telaffuz etmektir. Ayrıca iki mütemâsil (birbirinin aynı), mütecânis (aynı cinsten) veya mütekârib (birbirlerine yakınlığı olan) harflerden birincisini diğere birbirine katmaktır (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 274; Devserî, 1425/2004: 24-25; ed-Dabbâ', 1420/1999: 11-14; Mer'âşî, 2008: 59; Hafeyân, 1422/2001: 230-231; Karaçam, 2015: 281; Temel, 2013: 68). İzhâr ise lügatte açıklamak, açıkça yapmak ve iki harfin arasını ayırmak, uzaklaştırmak manasına gelmektedir (İbn Manzûr, 1119: 4, 2764-2770). İstilahta ise ilk harfi ile kendisinden sonraki gelen harfin arasını sekte yapmaksızın ayırmaktır (Devserî, 1425/2004: 29; ed-Dabbâ', 1420/1999: 11; Hafeyân, 1422/2001: 228-229). Hurûf-ı mukattaa'dan idğâm veya izhâr ile

okunması konusunda kurrâ arasında ihtilaf olan harflerden birisi “كَيْعَصَ ذَكْرُ” (Meryem 19/1-2) ayetinde geçen “ص” “sâd” lafzıdır. Nâfi, İbn Kesir, Âsım, Ebû Ca’fer ve Yakub bu harfte geçen “د” “dâl” harfini sonraki ayette geçen “ذ” “zâl” harfine idğâm ederek okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise izhâr ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 406; Nehhâs, 2008: 557; Dimyâtî, 1419/1998: 375). Bu konuyla ilgili bir diğer harf sâkin nûn’dur. Sâkin nûn harfinin kendisinden sonraki harflere idğâm veya izhâr edilerek okunmasıyla ilgili “طسم” (Şuarâ 26/1; Kasas 28/1) ifadesinde geçen “س” “sîn” harfî örnek verilebilir. Kıraat-i seb’a imamlarından Hamza ve aşere kurrâ’sından Ebû Ca’fer “nûn” harfini izhâr ile diğer kıraat âlimleri ise idğâm ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 470; İbnü’l-Cezerî, ty: 2, 19; Dimyâtî, 1419/1998: 420). Bu ifadede izhâr ile okunmayı câiz görmeyenler bunu sakin nûn ve tenvinle ilgili hükümlerle açıklamışlardır. Nitekim bu hükümlere göre sakin nûn ve tenvinden sonra “أ ح خ ع غ ه” şeklinde boğaz harfleri olursa izhâr; “ر م ل و ي” “râ, mîm, lâm, vâv ve yâ” harfleri olursa idğâm; “ب” harfî olursa “م” harfine dönüştürülerek ğunne ile okunmaktadır. Bu ifadede ise “م” harfî geldiği için idğâmla okunması gereklidir (Nehhâs, 2008: 674). Bu kelimenin izhâr ile okunması harfleri açık bir şekilde ifade etmek; idğâm ile okunması ise ağız harflerine komşu olmasıyla da açıklanmaktadır (Sa’lebî, 1422/2002: 7, 156). Mukattaa harflerinde idğâm veya izhâr ile okunma konusunda ihtilaf olan bir diğer harf “يس” (Yâsîn 36/1) ayetinde geçen “sîn” harfidir. Kisâi, Yakub, Halef, Hişam bu harfî sonraki ayette gelen “وَالْقُرْآنَ” ifadesindeki “vâv” harfine idğâm ederek okumuşlardır. Ebû Amr, Hamza, Ebû Ca’fer ve Kunbul izhâr ile okumuşlardır. Nâfi, Âsım, Bezzî ve İbn Zekvân ise bu harfin idğâm edilerek okunması konusunda ihtilaf etmişlerdir (İbn Mücâhid, 1119: 538; Dimyâtî, 1419/1998: 465). Aynı şekilde Kalem sûresinin ilk ayetinde geçen “ن” harfinin kendisinden sonraki “وَالْقَلَمِ” ifadesine idğâm edilip edilmeyeceği konusunda da kıraat âlimleri ihtilaf etmiştir. Kisâi, Yakub, Halef, İbn Muhaysîn, Verş, Bezzî, İbn Zekvân ve Şenbuzî idğâm ile diğer kıraat âlimleri ise izhâr ile okumuşlardır. Âsım’ın idğâmlı okuyup okumadığı konusunda ise farklı görüşler zikredilmiştir (İbn Mücâhid, 1119: 646; Dimyâtî, 1419/1998: 552). Râzî, tefsirinde bu harfî izhâr ile okuyanların iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı bu şekilde vakf ederek okuduklarını belirtmiştir. Ona göre ağız harflerinde ihfâ ancak vasl halinde söz konusudur. Bu durumda vasl hemzesi “اللَّهُ الْم” (Âl-i İmrân 3/1-2) ayetinde olduğu gibi harflerle beraber kullanıldığında düşmediğinden bu durum onun vasl takdirinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu ayette “nûn” harfî vasl edilince gizlenmiş olmakta ve bu durum câiz olmamaktadır (Râzî, 1981: 30, 78). İlk dönem müfessirlerinden olan Ferrâ bu iki kıraat veçhi arasında en uygun olanının izhâr ile okunması olduğunu belirtmiştir. Bunun delilini de hece harflerinin vakıf yapılarak okunması gerektiğiyle açıklamıştır (Ferrâ, 1983: 3, 172).

3.1.3. İşbâ’ İle Okunması

İşbâ’ ile okunması mukattaa harfleriyle ilgili kıraat vecihlerinden bir diğeridir. İşbâ’ lügatte doyumak anlamına gelmektedir. İstılahta ise tabîi meddin uzatılma miktarının fer’î medd’le artırılmasıdır. Bu artırılma üç elif yani altı hareke takdirindedir (Devserî, 1425/2004: 27; ed-Dabbâ’, 1420/1999: 22). “كَيْعَصَ” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “ي” harfleri bu konuya örnek verilebilir. Bu harflerdeki okunuş farklılıkları “ه ي” “hâ ve yâ” harflerinin fetha harekesinin işbâ’ ile okunması, bu harflerin imâle ile okunması veya her iki okuyuş şeklinin birleştirilerek okunmasıdır (İbn Mücâhid, 1119: 406; Dimyâtî, 1419/1998: 375). Râzî’ye göre fetha harekesini işbâ’ ile okumak asıl, imâle ile okumak ise fer’dir. Dolayısıyla hem aslı, hem de fer’i terk etmemek için bu harflerden birisinin işbâ’ ile diğerinin ise imâle ile okunması gerekmektedir (Râzî, 1981: 21, 179). Bu konuyla ilgili bir diğer görüş ise telaffuzda iki harften oluşan “بَا تَا ثَا” “bâ tâ sâ” gibi harfler sekteyle okunduklarında imâle, sekteyle okunmadıklarında ise işbâ’ ile kırat edilmişlerdir. Hurûf-ı mukattaa’daki “hâ ve yâ” harfleri telaffuzda sekteyle mushaf hattında ise bitişik yazılmışlardır. Her iki tarafı, yani hem okunuş hem de hat (yazı) yönünü gözetebilmek için bunlardan birinde imâle, diğerinde ise işbâ’ yapılması gerekmektedir (Râzî, 1981: 21, 179). “طسم” (Şuarâ 26/1) ayetinde geçen “ط” harfî de bu konuyla ilgili örneklerdendir. Bu harf imâle ile işbâ’lı olarak veya ikisi arasında hem fethalı hem de imâle ile ya da fethalı ve işbâ’lı olmak üzere üç farklı şekilde okunmuştur (İbn Mücâhid, 1119: 470; Dimyâtî, 1419/1998: 420). Kurtubî, tefsirinde bu harflerle ilgili kıraatleri zikrederek A’meş, Yahya, Ebû Bekr ve Mufaddal’ın “ط” harfini işbâ’lı olarak imâle ile okuduklarını, Şeybe ve Zührî’nin ise ikisi arasında

okuduklarını aktarmıştır (Kurtubî, 2006: 16, 6). Bu okuyuş farklılıklarının hepsinin lehçe farklılıkları oldukları da belirtilmiştir (Kurtubî, 2006: 16, 6). “ح” ifadesinde geçen “ح” harfi ile ilgili kıraat vecihlerinde işbâ' ile okunması da zikredilmiştir. Ebû Amr, Ebû Bekr, Hamza, Kisâî, Halef ve İbn Zekvân “ح” harfini imâle ile okumuşlardır. Nâfi, Ebû Ca'fer ikisi arasında okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise fetha'lı ve işbâ'lı okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 566-567; Dimyâtî, 1419/1998: 484).

3.1.4. Tefhîm İle Okunması

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden bir diğeri de bu harflerin tefhîm ile okunup okunmamasıdır. Tefhîm, lügatte bir şeyi büyülemek ve kalın yapmak anlamına gelmektedir (Zemahşerî, 1419/1998: 2, 11). Tecvid ıstılahında ise tefhîm harflerini okurken dilin kökünün üst damağa kalkması sebebiyle harfe bir kalınlık gelmesi ve ağzın içinin sesle dolmasına denir. Tefhîm genel olarak “ر” harfi için kullanılmaktadır (Devserî, 1425/2004: 44; ed-Dabbâ', 1420/1999: 30). Bu konuya örnek “الر” (Yûnus 10/1) ifadesinde geçen “ر” harfi örnek verilebilir. Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekr, Hamza, Kisâî ve Halef bu harfi imâle ile okumuşlardır. Nâfi, İbn Kesir ve Âsım ise bu harfi fetha'lı ve tefhîm'li okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 322; Dimyâtî, 1419/1998: 309). Bu kıraat veçhi lehçe farklılığıyla da izah edilmiştir. Nitekim Râzî tefsirinde bu kıraat farklılığını aktardıktan sonra bu okuyuş vecihlerinin hepsinin sahih lehçeler olduğunu belirtmiştir (Râzî, 1981: 17,3). Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesidir. Ebû Amr ve İbn Ebî İshak bu ifadede geçen “ط” harfini imâle ile “ط” harfini ise fethalı olarak okumuştur. Hamza, Kisâî, Ebû Bekr ve A'meş ise her ikisini imâle ile kıraat etmiştir. Nâfi, Ebû Ca'fer ve Şeybe ise ikisi arasında okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise tefhîm ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1119: 416; Dimyâtî, 1419/1998: 381; Kurtubî, 2006: 14, 12). Söz konusu ayette geçen “طه” ifadesinde imâle ile okumayı kabul etmeyenler iki neden ileri sürmüşlerdir. Birincisi bu harflerde “ي” harfinin ve kesre harekesinin olmaması, ikincisi ise “ط” harfinin mahreci ve sıfatı bakımından imâleye engel olmasıdır (Nehhâs, 2008: 576; Kurtubî, 2006: 14, 12-13).

3.1.5. Medd veya Kasr ile Okunması

Bu harflerin medd veya kasr ile okunması zikredilen kıraat vecihleri arasında yer almaktadır. Lügatte uzatmak, çekmek, manasına gelen medd ıstılahta ise “vâv”, “yâ” ve “elif” olan medd harflerinden biriyle sesi uzatmaktır. Kasr lügatte kısa olmak demektir. İstılahta ise medd harfine ziyâde etmeksizin tabiî meddi hâli üzere bırakmaktır (Devserî, 1425/2004: 86, 94; ed-Dabbâ', 1420/1999: 15). Örneğin “الر” (Yûnus 10/1) ayetinde geçen “ر” harfini Âsım'dan rivayetle Hafs medd'siz (uzatma olmaksızın) okumuştur. İmâm Nâfi Müseyyibî'nin rivayetinde de aynı şekilde medd yapmaksızın okumuştur (İbn Mücâhid, 1119: 322). Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “الم” (Bakara 2/1; Âl-i İmrân 3/1) ifadesinde geçen “م” harfidir. Bu harfin medd ve kasr olmak üzere iki okuyuş veçhinin bulunduğunu ve bu iki kıraatin de câiz olduğu ifade edilmiştir (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 405; Dimyâtî, 1419/1998: 218).

3.1.6. Sekte İle Okunması

Sekte, hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat vecihlerinden biridir. Sözlükte susmak, sözü kesmek, sönmek anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1119: 3, 2046-2047). İstılahta ise sesi nefes almaksızın adet olarak vakf zamanından daha kısa bir müddet kesmekten ibarettir (Hafs'a göre Kur'ân'da Kehf 54/12, Yâsîn 36/52, Kıyâme 56/27 ve Mutaffifin 66/14 ayetlerinde sekte vardır. İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 240). Kıraat-i aşere imâmılarından Ebû Ca'fer “الم” (Bakara 2/1), “المص” (Araf 7/1), “الر” (Yûnus 10/1) v.dğr.²⁰ mukattaa harflerinden her birini sekte ile okumuştur (Dimyâtî, 1419/1998: 166, 280, 309). Kaynaklarda Ebû Ca'fer'in bu okuyuşu sekte-i yesîre (sekte'nin isimlerinden biridir. Temel, 2013: 120) olarak da geçmektedir (İbnü'l-Cezerî, ty: 1, 241). Tefsir kaynaklarında da Ebû Ca'fer'in hurûf-ı mukattaa ile ilgili bu okuyuşu yer almıştır (Kurtubî, 2006: 13, 405; 18, 325; Râzî, 1981: 21, 180). İbn Hâleveyh ise Ebû Ca'fer'in bu okuyuşunu şâz kıraat olarak zikrettikten sonra sahâbeden Abdullah b. Mesûd'un mushafında da “ط س م” şeklinde ayrı

²⁰ Bu konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 319, 328, 338, 345, 381, 420, 426, 434, 439, 443, 447, 449, 476, 484, 488, 491, 494, 499, 501, 503, 552.

yazıldığını belirterek Ebû Ca'fer'in bu okuyuşunu sahabenin mushafıyla desteklemiştir (İbn Hâleveyh, ty: 107).

3.1.7. Vasl veya Vakf Şeklinde Okunması

Mukattaa harfleriyle ilgili kıraat farklılıklarından bir diğeri ise bu harflerin vasl²¹ ya da vakf²² şeklinde okunmasıdır. Bu konuyla ilgili “الم الله لا إله إلا هو” (Âl-i İmrân 3/1-2) ayetleri örnek verilebilir. Bu ayette geçen “الم الله” ifadesini Âsım'ın râvisi Ebû Bekr “م” harfini sâkin, “الله” lafzınının hemzesini ise fethalı okumuştur. Diğer kıraat alimleri ise “الم” ifadesini bir sonraki kelime ile bitişik olarak “م” harfinin fethası ile okumuştur (İbn Mucâhid, 1119: 200; İbnü'l-Cezerî, ty: 2, 238; Dimyâtî, 1419/1998: 218). Tefsir kaynaklarının çoğunda bu kıraat farklılığı zikredilmiştir (Zeccâc, 1408/1988: 1, 373; Begavî, 1409: 2, 6; Zemahşerî, 1419/1998: 1, 525-526; Râzî, 1981: 7, 164-166; Kurtubî, 2006: 5, 5-6). Kıraat-i seb' imâmlarından Âsım'ın bu okuyuşu iki şekilde izah edilmiştir. Birincisi vakf niyetiyle “م” harfini sâkin okuduktan sonra yeni bir cümle başladığı için hemzeyi açıkça izhâr ettiği ifade edilmiştir. İkincisi ise hemze-i vasl'ı hemze-i kat' olarak okuyanların lehçesine göre hareket ederek bu şekilde okuduğu nakledilmiştir (Begavî, 1409: 2, 6; Râzî, 1981: 7, 164). Ayrıca “الم” ile “الله” kelimesinin arasını fasl ile hemzeyi açık bir şekilde okuyanların ta'zim sebebiyle bu şekilde kıraat ettikleri de zikredilen görüşler arasındadır. (Râzî, 1981: 7, 164). Bu konuyla ilgili bir diğer görüş ise Ferrâ'dan aktarılmıştır. O, hece harflerinin sonunu vakf şeklinde “Elif, lâm, mîm” olarak sâkin okunduğunu ve kendisinden sonra gelen “الله” lafzının hemzesinin ise yeni bir cümle başlangıcı olarak harekeli okunduğunu belirtmiştir (Ferrâ, 1983: 1, 59). Ancak kıraat imamlarından bir kısmı ise hafiflik ve kolaylık olması için hemzeyi hafzedip harekesini “م” harfine vermişlerdir (Râzî, 1981: 7, 164-165). “م” harfinin fethalı okunması ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri “الم الله” ifadesinde iltika-i sakineyn'den dolayı “م” harfinin en hafif hareke olduğu için fetha ile harekeli olduğu ifade edilmiştir (Begavî, 1409: 2, 6). Amr b. Ubeyd'in ise “الم الله” ifadesini vasl halinde “م” harfinin kesresiyle okuduğu rivâyet edilmiştir (İbn Hâleveyh, ty: 25). Zeccâc “م” harfinin kesreli olarak bu şekilde okunmasını uygun görmemiştir. Buna neden olarak da “م” harfinden önce “ي” harfinin bulunmasını göstermiştir. Ona göre “م” harfinin fethalı olarak tercih edilmesinin nedeni bu harfin kesre ile harekelenmesi durumunda “ي” harfi ile birlikte kesre harekesinin de aynı kelimedede bulunmuş olmasıdır ki bu okuyuş telaffuzda zorluk oluşturmaktadır. (Zeccâc, 1408/1988: 1, 373). Müfessirlerden Râzî de bu görüşü destekleyerek kesre harekesinin “ي” harfiyle beraber olmasını kesrenin ağırlığını artırdığını ifade etmiştir. Sonrasında ise dil “الله” lafzındaki fetha ile harekeli hemze'nin telaffuzuna geçmiştir. Bu durumda dil, harekelerin en ağırından en hafifine geçtiğini ve bu iki zıt durumun dilin telaffuzunda zorluk oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak “م” fetha ile okunduğunda, dil “م” harfinin fethasından “الله” lafzınının hemzesine geçmiş olur ki bu durum telaffuzda kolaylık oluşturmaktadır (Râzî, 1981: 7, 166).

3.1.8. Farklı İ'rab Vecihleriyle Okunması

Hurûf-ı mukattaa'nın i'rabı konusunda iki görüş bulunmaktadır. Birincisi isim veya fiil olmayan bu harflerin i'rabının olmadığıdır. Bu Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö.180/769)'in görüşüdür (Nehhâs, 2008: 16). İkincisi ise bu harflerin i'rablarının olduğu yani bu harflere haber takdir edilirse veya bunlar atfedilirse i'rablı okunabildiğidir (Mekkî b. Ebî Tâlib, ty: 1, 15). Bu bağlamda hurûf-ı mukattaa'nın i'rabıyla ilgili farklı vecihler zikredilmiştir. Bir görüşe göre bu harfler mahzûf bir mübtedâ'nın haberi olarak “هذه الم” şeklinde merfû olmuştur. Bu “هذه سورة البقرة” “Bu Bakara sûresidir” ifadesine benzemektedir. Bu harflerin merfû olmasının diğer bir vechi haberi “ذلك” olan lafzın mübtedâ'sı olmasıdır. Bu durumun örneği “زيد ذلك الرجل” “Zeyd bu adamdır” ifadesidir. Bu harflerle ilgili i'rab vecihlerinden bir diğeri ise bu harflerin mansûb olmasıdır. Bunun örneği “اقرأ

²¹ Vasl lügatte bir şeyi bir şeye bitişirmek, bir şeyin diğer bir şeyde nihâyet bulması demektir. Fasılın ve hicrânın zıddıdır. Tecvid istilâhında ise bir kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeye sesi ve nefesi kesmeksizin bağlamak suretiyle okumaya denir. Vakf ve kat' kelimelerinin zıddı olarak kullanılmaktadır (Hafeyân, 1422/2001: 192; Temel, 2013:142).

²² Vakf kelimesi lügatte hapsetmek, menetmek, durmak ve durdurmak anlamına gelmektedir. Istılâhta ise nefesle beraber sesi kesmektir. Kelime üzerinde kıraate tekrar başlamak niyetiyle adet olduğu şekilde nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir (Devserî, 1425/2004: 110; ed-Dabbâ, 1420/1999: 32-45; Karaçam, 2015: 317; Temel, 2013:135-136).

الم “Elif lâm mîm’i okuyorum” şeklindedir. Bu harflerin yemin olarak mecrûr okunması da ‘rabiyle ilgili vecihlerdendir. İbn Abbas’ın bu harflerin Allah’ın isimleri olduğu ve onlarla yemin edildiği için mecrûr olduğu şeklindeki görüşü bu harflerin mecrûr okunmasına delil olarak gösterilmiştir (İbnü’l-Cezerî, ty: 1, 256; Nehhâs, 2008: 16; Zemaşerî, 1998: 1, 141; İbn Atiyye, 2001: 1, 83; Mekkî b. Ebî Tâlib, ty: 1, 15; Kurtubî, 2006: 1, 242). Bu konuyla ilgili “يس” (Yâsîn 36/1) ayeti örnek verilebilir. Bu ifadenin okuyuşu ile ilgili üç vecih vardır. Birincisi “هذه يس” ifadesinde olduğu gibi mahzûf bir mübtedâ’nın haberi olarak merfû okunmuştur. Bu ifadenin müfred nidâ veya mebnî olarak merfû olduğu da söylenilmiştir. İkincisi “يس” ifadesinin “اتل يس” “Yâsîn’i okuyorum” cümlesine benzer mefûl olarak mansûb okunmuştur. Üçüncüsü ise “ي” harfinin sükûnu ve öncesinin meksûr oluşundan ötürü, kesre ile okunmuştur (Râzî, 1981: 26, 40).

3.2. Mukattaa Harfleriyle İlgili Şâz Kıraatler

Hurûf-ı Mukattaa ile ilgili şâz kıraatler de bulunmaktadır. Hasan-ı Basrî (Dimyâtî, 1419/1998: 375, 381; İbn Hâleveyh, ty: 86, 89-90, 129), İbn Muhaysin (Dimyâtî, 1419/1998: 552) ve A’meş (İbn Hâleveyh, ty: 125) bu harflerle ilgili kendilerine şâz kıraat nisbet edilen on dört kıraat imamlarından. Sahabeden ise Hz. Ali (İbn Hâleveyh, ty: 134), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) (İbn Hâleveyh, ty: 134, 160) ve Abdullah b. Mesûd’a (ö. 32/652-53) (İbn Hâleveyh, ty: 107) nisbet edilen şâz kıraatler bulunmaktadır. Ayrıca Said b. Cübeyr (ö. 95/714) (İbn Hâleveyh, ty: 160), Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) (İbn Hâleveyh, ty: 25), İsa b. Ömer (ö. 149/766) (İbn Hâleveyh, ty: 89-90, 125, 129), Velid b. Hassân (ö. ?) (İbn Hâleveyh, ty: 89-90), Ebü’s-Semmâl (ö. ?) (İbn Hâleveyh, ty: 125, 129, 133), ve İbn Ebî İshak (ö. 205/821) (İbn Hâleveyh, ty: 129) bu harflerle ilgili şâz kıraat nisbet edilen âlimlerdir. Bazen de hurûf-ı mukattaa ile ilgili kıraat-i aşere imamlarına nisbet edilen okuyuşlar şâz kıraatler içerisinde yer almıştır. Örneğin İbn Hâleveyh “الم” (Âl-i İmrân 3/1) ayetinin Hammâd’ın rivayetine göre Âsım sâkin mîm ve kat’ hemzesiyle “الم الله” şeklinde okuduğunu zikrederek bu kıraati şâz kıraat olarak nakletmiştir (İbn Hâleveyh, ty: 25). Kıraat imamlarından hurûf-ı mukattaa ile ilgili şâz kıraat nisbet edilen diğer imâm ise Nâfi’dir (İbn Hâleveyh, ty: 89-90). Şâz kıraatler, kişilere nisbet edildiği gibi mushafa da nisbet edilerek verilmiştir. Örneğin “طسم” (Şuarâ 26/1) ifadesinin Ebû Ca’fer’in kıraatinde sekte ile olduğunu zikreden İbn Hâleveyh bu okuyuşu Abdullah b. Mesûd’un mushafından delil getirerek desteklemiştir. Onun aktarımına göre bu ifade Abdullah b. Mesûd’un mushafında “ط س م” şeklinde ayrı ayrıdır (İbn Hâleveyh, ty: 107)

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili şâz kıraatlerin bir kısmı harflerin hareketleriyle ilgilidir. Örneğin “كهيعص” (Meryem 19/1) ayetinde geçen “ه” ve “ي” harfini Hasan-ı Basrî dammeli olarak “كهيعص” şeklinde okumuştur (İbn Cinnî, 1994, 2, 36; İbn Hâleveyh, ty: 86). Hasan-ı Basrî’ye nisbet edilen ve şâz olarak nitelendirilen bu okuyuşun câiz olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim Nehhâs bu ifade ile ilgili kıraat vecihlerini zikrettikten sonra “ه” ve “ي” harflerinin dammeli okunmasının câiz olmadığını belirterek Medine ekolü’nün bu harfleri imâle ile okuması şeklindeki okuyuşun en uygun olduğunu ifade etmiştir (Nehhâs, 2008: 557). Başka bir rivâyette de Hasan-ı Basrî bu harfleri dammeli ve işmâmlı okumuştur. Bu şekilde bir okuyuşun Araplarda yaygın olduğu ve onların “الصلاة الزكاة” ifadelerini de vâv harfine dönüştürerek okudukları ve mushafta da bu lafızların “vâv” harfi ile yazıldığı belirtilmiştir (Kurtubî, 2006: 13, 405-406). Mukattaa harflerinin farklı hareketlerle okunmasıyla ilgili bir diğer örnek “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesidir. Bu ifadeyi İsa b. Ömer “ط” harfini kesralı ve “ه” harfini fethalı olarak “طه” şeklinde okumuştur. Hasan-ı Basrî “ه” harfini sâkin olarak “طه” şeklinde; Velid b. Hassân ise “طاهي” şeklinde okumuştur (İbn Hâleveyh, ty: 89-90).

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili şâz kıraatlerin bir diğer kısmı ise harflerle alakalıdır. Bu bazen farklı harflerle okunması bazen de harfin hafzedilmesi şeklindedir. Örneğin “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesi Dahhâk ve Amr b. Fevâid’in kıraatinde “طاوى” şeklinde “و” harfiyledir. Bu okuyuşun nedeni kelimenin aslının bu şekilde olmasıyla açıklanmıştır (İbn Cinnî, 1994: 2, 47). Harflerin hafziyle ilgili duruma örnek “حم عسق” (Şûrâ 42/1-2) ayetidir. Bu ifadeyi İbn Mesûd “ع” harfi olmaksızın “حم سق” şeklinde okumuştur (İbn Cinnî, 1994: 2, 249; İbn Hâleveyh, ty: 134). İbn Hâleveyh, İbn Mesûd’a nisbet edilen bu okuyuşu zikrettikten sonra İbn Abbâs’ın bu ifadeyi “ع” harfi ile beraber okuduğunu belirtmiştir (İbn Hâleveyh, ty: 134). İbn Cinnî, İbn Mesûd’un bu okuyuşunun hurûf-ı mukattaa’nın

ayet başlangıcı olarak sûrelerin arasını ayırma maksadıyla olduğu düşüncesini desteklediğini belirtmiştir. Ona göre bu harfler Allah'ın isimlerine delalet etseydi Zeyd ve Amr gibi bilinen bir isme işaret ettiğinden bu harflerde herhangi bir değişiklik olması ve farklı şekillerde okunması mümkün olmazdı (İbn Cinnî, 1994: 2, 249).

3.3. Hurûf-ı Mukattaa'daki Bazı Harflerin Anlam Açısından Yorumlanması

Hurûf-ı mukattaa'da geçen bazı harfler anlam açısından tevîl edilmiştir. Bu konuyla ilgili “طه” (Tâhâ 20/1) ifadesi örnek verilebilir. Bu ifadenin anlamı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Zemahşerî, 1998: 4, 63-65; Râzî, 1981: 22, 2-3; Kurtubî, 2006: 14, 11-12; Ebû Hayyân, 1993: 6, 211-212). Bunlardan biri bu kelimenin “Ey Adam!” anlamına gelmesidir. Nitekim Zemahşerî bu kelimenin Uk lehçesinde “Ey Adam!” anlamında olduğunu belirterek bu ifadenin aslının “يا هذا” olduğunu, kelimedeki “tâ” harfinin onların lehçesinde “yâ” harfinden dönüştürüldüğünü ve “هذا” lafzı kısaltılarak “hâ” harfine çevrildiğini ifade etmiştir (Zemahşerî, 1998: 4, 64). Bir diğeri ise bu ifadenin yere bas anlamında olduğudur. Bununla ilgili nakledilen rivayete göre ise Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kıldığında ağırlığını bir ayağına verip diğerini rahat tutardı. Bunun üzerine Yüce Allah “طه” ifadesini “Ey Muhammed! İki ayağını yere bas” anlamında indirmiştir. Nitekim Zemahşerî, Hasan-ı Basrî'nin kıraatinin anlamının bu şekilde olduğunu belirterek şöyle demiştir: “Hasan-ı Basrî bu kelimeyi “yere bas” anlamında emir olarak “طه” şeklinde okumuştur. Hz. Peygamber namaz kıldığında ağırlığını bir ayağına vermesinden dolayı ona her iki ayağını da yere basması “طبا الارض” ifadesiyle emredilmiştir. Bu manada “طه” kelimesinin aslı “طأها” şeklinde sâkin hemze ile beraberdir. “ها” lafzı ise “الارض” “yer” kelimesine dönen zamirdir. “طأها” ifadesindeki hemze tahfif maksadıyla elif harfine çevrilerek “طه” şeklinde okunmuştur (Zemahşerî, 1998: 4, 63-64; Kurtubî, 2006: 14, 11-12). Bu konuyla ilgili bir diğere örnek “ص” (Sâd 38/1) harfidir. Bu harf “الم” hece harflerinde olduğu gibi çoğunluğun okuyuşuna göre “د” harfi sâkin olarak “sâd” şeklindedir. Übey b. Ka'b, Hasan-ı Basrî, İbn Ebî İshak ve Nasr b. Âsım ise tenvinsiz olarak “د” harfini kesralı “صَادٌ” şeklinde okumuştur (Dimyâtî, 1419/1998: 476; Kurtubî, 2006: 18, 121). Bu kıraate göre ifade birine karşı çıkmak, karşısında durmak manasına gelmektedir. Nitekim “فَأَنْتَ لَهُ” (Abese 80/6) ayetinde geçen “صَدَى” lafzı sen ona yöneliyorsun, onun karşısında duruyorsun anlamında kullanılmıştır. Buna göre anlam sen amelikle Kur'an'a karşılık ver, emirlerinin gereğini yap ve yasaklarından uzak dur, demek olur. Bu okuyuş, Kur'an'ı okumaya yönel, anlamını da içermektedir. Ayrıca boş mekânda sesin yankılanıp geri dönmesi manasında kullanılan “sada” kelimesi de bu ifadeden türemiştir (Nehhâs, 2008: 858; Kurtubî, 2006: 18, 121). Nehhâs, Hasan-ı Basrî'nin kıraatine göre ondan gelen bu rivayetleri naklettikten sonra şöyle demektedir: “Bu açıklama Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmektedir. Ona nisbet edilen kıraati, bu şekilde tefsir ettiğine dair rivayet sahihtir (Nehhâs, 2008: 858).

SONUÇ

Mukattaa harfleri, Kur'an-ı Kerim'de yirmi dokuz sûrenin başında bulunmaktadır. Bu ifadede yer alan harflerin sayısı on dört tanedir. Bu sayı Arap alfabesinin yarısına tekabül etmektedir. Mukattaa harfleri bazen bir harf olarak kullanılmıştır. Bazen de iki harf, üç harf, dört harf veya beş harfin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu harflerden bazıları tekrar etmeksizin sadece Kur'an'da bir defa yer alırken bazı harfleri ise tekrar edilerek birkaç defa zikredilmiştir. Hurûf-ı mukattaa içinde her mahreç bölgesine (boğaz, dil, dudak) ait harfler yer almaktadır. Aynı zamanda bu harfler sıfatları bakımından (hems, ceahr, şiddet, rihvet, itbâk v.b.) incelendiğinde genel olarak o niteliğe sahip olan harflerin yarısının hurûf-ı mukattaa içinde yer aldığı tespit edilmiştir. Hurûf-ı mukattaa'nın bu şekilde bir sıralama ve oluşumla meydana gelmesinin tesadüfi olmayıp bir maksada yönelik olduğu düşünülmektedir.

Mukattaa harfleriyle ilgili okuyuş farklılıkları kıraat-i seb'a, aşere ve erbea aşerede yer almaktadır. Bununla beraber Hz. Ali, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mesûd, Said b. Cübeyr, Amr b. Ubeyd, İsa b. Ömer, Velid b. Hassân, Ebü's-Semmâl, ve İbn Ebî İshak ve diğerlerine nisbet edilen şâz kıraatler de bulunmaktadır. Mukattaa harfleriyle ilgili genel olarak imâle, idğam, izhâr, tefhîm, medd, kasr, sekte, vakf ve vasl gibi anlama etkisi olmayan fonetik okuyuş farklılıkları zikredilmekte

ve bunlar Arap diliyle irtibatı temelinde lehçe, sarf ve nahiv ilişkisine değinilerek açıklanmaktadır. Hurûf-ı mukattaa ile ilgili zikredilen okuyuşlar bazen bu harflerin yapısına delil olarak kullanılmıştır. Örneğin bu harflerin imâle ile okunmasının veya bu harflerin i'rab vecihlerine göre farklı kıraatlerle okunmasının nedeni isim olmasıyla açıklanmıştır. Bazen de bu harflerle ilgili kıraat vecihlerinin nedeni lehçe farklılıklarıyla açıklanmış ve kimi zaman hangi lehçelerde yer aldığı zikredilmiştir. Kimi zaman da bu harflerle ilgili farklı okuyuşlar sahabe kıraatiyle izah edilmiş ve bu okuyuşlar sahabe Mushaflarına nispet edilerek aktarılmıştır. Âlimlerin bu harflerle ilgili okuyuşlar arasında câizdir, en uygunu budur şeklinde tercih yaptığı da tespit edilmiştir. Mukattaa harfleriyle ilgili bu kıraat vecihlerinin kıraat kaynakları yanında Ferrâ, Taberî, Zeccâc, Nehhâs Begavî, Vâhidî, Zemahşerî, Râzî, Kurtubî v.b birçok müfessirin eserlerinde incelendiği ve bu konuyla ilgili ayetlerde yeri geldiğinde tefsir/te'vil etkinliğinde yorumlandığı tespit edilmiştir. Bu durum hurûf-ı mukattaa'nın manası, muhkem mi müteşâbihattan mı olduğu, ayet olup olmadığı konularının yanında bu harflerin yapısının, oluşum şeklinin, bu harflerle ilgili mütevatir ve şâz kıraatlerinin ve bu okuyuşların hüccetinin İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar ilim ehlinin dikkatini çeken önemli konulardan olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Tefsîrû'l-Begavî Me'âlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osman Cum'a Dâmiriyye ve Süleyman Müslim el-Harş. Riyâd: Dâru Taybe, 1409.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Bazı surelerin başlangıç harfleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 10 (1971).
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attârî. Beyrût: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1085.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İstanbul: İfav Yayınları, 2008.
- Devserî, İbrahim b. Saîd, *Mu'cemu'l-Mustalahât fî İlmi't-Tecvîd ve'l-Kıraât*, Riyad: 1425.
- ed-Dabbâ', Ali Muhammed, *el-İdâetü fî Beyâni Usûli'l-Kirâeti*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/199.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fî'l-Kirâati'l-Erbeate 'Aşer*, thk. Enes Mahrâh, Beyrût-Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Duman, M. Zeki ve Mustafa Altındağ, "Hurûf-ı Mukattaa", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît* (Thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Hafeyân, Ahmed Mahmûd Abdüsemi', *Eşhurü'l-Mustalahât fî Fenni'l-Edâ ve İlmi'l-Kıraât*, Beyrût-Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Hamed, Gânim Kuddûrî, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye 'İnde Ulemâi't-Tecvîd*, Amman: Dâr-u Ammar, 1428/2007.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el- Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kirâât ve'l-İzâhi anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şiblî, Kahire: Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed, *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ty.
- İbn Manzûr, Cemâlu'd-Dîn b. Muhammed, *Lisânü'l-arâb*, Kahire: Darü'l-Meârif, 1119.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-Seb' fî'l-Kirâât*, thk. Şevkî Dayf, Kâhire: Dârü'l-Meârif, 1119.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali. *en-Neşr fî'l- Kirâati'l-'Aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an ve'l-Mübeyîn limâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî, *er-Riâye li tecvîdi'l-kirae ve tahkîki lafzi't-tilâve*, Amman: Dâru Ammâr, 1404/1984.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî, *Kitâbü Müşkili İ'râbi'l-Kur'an*, thk. Yâsîn Muhammed es-Sivvâs, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, ty.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, *İ'râbü'l-Kur'an*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Me'âtihi'l-Ğayb=et-Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, Lübnân: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an = Tefsîru's-Sa'lebî*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1402/ 1982.
- Taberî, Ebû Cafer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an = Tefsîru't-Taberî*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Muhammed, *et-Tefsîru'l-Basît*, Riyad: Camiatü'l-İmâm Muhammed b. Suudi'l-İslâmiyye İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, ty.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaşerî, Ebül-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil, Beyrût: Darül-kütübil-ilmîyye, 1419/1998.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an Hâkâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ty.